

terugkeer van het koloniale bestuur. In deel 12 tenslotte kwamen aspecten van de dekolonisatie en de onafhankelijkheidsstrijd ter sprake.

Wellicht nergens in Europa meer als in Nederland lopen de gemoederen zo hoog op als het gaat om de oorlogsslachtoffers in de voormalige kolonie. Daarbij gaat het zowel om krijgsgevangenen als over burgers die in kampen werden opgesloten. Dat heeft ook te maken met het zeer groot aantal getroffen en, wanneer men daar bijvoorbeeld de relatief geringe cijfers uit de Britse en Franse kolonies tegenover plaatst. Deze lijdensweg van Europese burgers staat centraal in dit boek. Jeroen Kemperman verzorgde een uitgebreide inleiding voor wie niet zo thuis is in de context van de Nederlandse aanwezigheid in Indië. Deze gaat terug tot de komst van de VOC tot de capitulatie van de Nederlanders in maart 1942. Dan pas komt Lou de Jong zelf aan het woord over het slachtofferschap van Nederlanders en Indo-Europeanen. Omdat het thema het karakter heeft van een enigszins uitzonderlijke casus, dachten de uitgevers er goed aan te doen om ook een Engelse vertaling aan te bieden. Op deze manier kan het debat dat zo lang in Nederland werd gevoerd – over de verwerking van zowel het oorlogs- als het koloniale verleden – ook in het buitenland gevolgd worden.

Georgi Verbeek

P.W. Klein, J. van de Kamp, *Het Philips-Kommando in Kamp Vught* (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 2003) 351 pp. ISBN 90-2541-586-5

In januari 1943 openden de Duitse bezetters een nieuw concentratiekamp bij Vught. Het was vooral bedoeld voor strafgevallenen, maar fungeerde voor kleinere aantallen joden ook als doorgangskamp. Daarnaast zagen sommigen mogelijkheden om de kampbevolking te laten werken voor de Duitse oorlogsindustrie. Daarvoor werd de medewerking van Philips gevraagd. De Nederlandse directie, onder leiding van F.J. (Frits) Philips, weigerde eerst. Maar zij bedacht al snel dat hier wellicht een mogelijkheid lag om iets ten behoeve van de gevangenen te doen. Het Duitse toezicht op Philips – de *Verwaltung* – stemde eveneens toe. In februari 1943 opende Philips in het kamp Vught een werkplaats waar uiteindelijk ongeveer 3000 gevangenen voor langere of kortere tijd zouden werken. Dat was tien procent van de in totaal 30.000 personen die in het kamp verbleven. Voor de gevangenen – na mei 1943 ook joodse gevangenen – bleek het *Philips-Kommando* een zegen. Het werk stelde weinig voor. Wie voor Philips werkte, werd relatief goed verzorgd. Daarnaast gaf het veelal uitstel van gevangenschap in Duitsland of deportatie. Geen afstel. Maar toen het *Kommando* tussen mei en september 1944 in groepen alsnog werd weggevoerd, zou de oorlog nog maar hoogstens een jaar duren. Dit gaf vermoedelijk al velen een extra kans om te overleven. Daarnaast bleek dat delen van het *Kommando* buiten Vught een relatief beschermde status behielden. Van de meest bedreigde groep, 496 gedeporteerde ‘Philips-joden’, overleefde uiteindelijk een betrekkelijk groot aantal – 382 – de oorlog.

Het verhaal van het *Philips-Kommando* is deels bedrijfsgeschiedenis, deels oorlogs- en bezettingsgeschiedenis. De auteurs – in feite hoofdzakelijk Klein – schetsen met veel detail en goede nuance hoe de Nederlandse leiding van Philips een *Spiel* met de bezetters trachtte te spelen, maar in feite al vrijwel meteen de controle over het spel grotendeels verloor. Binnen de onderneming had de Duitse *Verwaltung* beslissende bevoegdheden. Buiten de onderneming was het *Philips-Kommando* van het begin tot het

einde een speelbal van talloze uiteenlopende belangen van Duitse gezagsdragers en instanties. En vooral ook van de veranderende verhoudingen op de slagvelden. Daarnaast wordt duidelijk dat van een ook maar enigszins normale bedrijfsvoering in en rond het *Kommando* geen sprake was. Winst werd niet gemaakt. De productiviteit was, mede door lijntrekken en sabotage, laag. De uiteindelijke opheffing van het *Kommando* na mei 1944 werd grotendeels afgedwongen door het oprukken van de geallieerden, maar zou ook zonder dat waarschijnlijk niet lang op zich hebben laten wachten.

Twee kritische kanttekeningen zijn wel op hun plaats. Ten eerste blijft enigszins een open vraag, *waarom* Philips zich in dit hachelijke avontuur begaf. Niet om winst te maken, daar zijn de auteurs van overtuigd. Wel met humanitaire bedoelingen, ook dat staat vast. Daarnaast vermoedelijk ook omdat de Nederlandse directie meende, door medewerking aan het *Kommando* concessies op andere punten te kunnen verkrijgen – vooral met het oog op de continuïteit van de onderneming. De auteurs denken met name aan een beperking van de gedwongen tewerkstelling van werkloze Philipswerknemers in Duitsland. Maar dit is zeer speculatief – meer ook dan de auteurs willen toegeven. Een tweede kanttekening raakt aan de vraag *of* Philips het spel in Vught had moeten spelen, en ook aan de vraag *hoe* het spel is gespeeld. Hier zijn de auteurs in het algemeen zeer mild. Dit wordt wellicht mede ingegeven door de overweging dat de Nederlandse Philips-leiding heel weinig handelingsvrijheid bezat. Haar kan dus *realiter* weinig aangerekend worden. De mildheid van de auteurs getuigt zeker ook van een besef, dat de omstandigheden en keuzen waarvoor Philips stond zeer moeilijk waren. Bovendien: het besluit om in Vught aan de slag te gaan, bracht uiteindelijk een niet gering humanitair rendement. Desondanks kan men zich in beginsel afvragen of de Nederlandse Philips-directie, gezien haar feitelijke machteloosheid, niet met de beste bedoelingen te grote risico's is aangegaan. Een wat vaster bestek van uitgangspunten – zoals H. Klemann aanreikt bij zijn bespreking van enkele 'schipperende' topbeambten (*Nederland 1938-1948*, p. 495 e.v.) – zou hier wellicht een meer gefundeerd oordeel hebben gebracht. Maar niet per se een ander oordeel. Het boek kan hoe dan ook worden aanbevolen.

Jan Peet
Nijmegen

Erik Buyst, Martine Goossens, Leen Van Molle en Herman Van der Wee (eds.), *Cera 1892-1998. De kracht van coöperatieve solidariteit* (Antwerpen: Mercatorfonds, 2002) 479 pp. ISBN 90-6153-489-5

Vier prominente Belgische historici, die zich internationaal hebben onderscheiden, hebben dit boek geschreven. Dat is te zien aan de leesbaarheid en aan de diepgang van dit prachtig vormgegeven boek. Het boek is soepel geschreven. Complexe ontwikkelingen zijn goed ontrafeld en opnieuw in één goed te begrijpen geheel gegoten. De eerste drie historici hebben ieder een fase in de geschiedenis van Cera en voorgangers voor hun rekening genomen. De laatste voerde de redactie en schreef een korte in- en uitleiding. Dat drie auteurs van het betoog voor hun rekening hebben genomen, is begrijpelijk want de geschiedenis van de coöperatieve kredietverlening laat zich het beste in drie fasen onderverdelen. Het eerste deel omvat de periode 1892-1934, waarin de opkomst van de coöperatieve kredietverlening wordt beschreven, maar ook de onder-